

КОСТЮКЕВИЧ Тетяна Костянтинівна,

канд. геогр. наук,

Одеський державний екологічний університет

ORCID ID: 0000-0002-1952-8839

ДАНІЛОВА Наталія Василівна,

канд. геогр. наук,

Одеський державний екологічний університет

ORCID ID: 0000-0003-4595-1208

КОЛОСОВСЬКА Валерія Валеріївна,

канд. геогр. наук,

Одеський державний екологічний університет

ORCID ID: 0000-0002-7490-6812

КОРЕНЬ Валерія Володимирівна,

магістр,

Одеський державний екологічний університет

Україна

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИРОБНИЦТВА ОСНОВНИХ ОЛІЙНИХ КУЛЬТУР В УКРАЇНІ

Зростаючі потреби населення планети у продуктах харчування стимулюють розвиток продовольчого сектору у світі та Україні зокрема. Виробництво олійних культур є стратегічно важливим напрямом розвитку сільського господарства, оскільки насіння соняшнику, ріпаку та сої, атакож вироблена з них продукція є високоліквідними товарами і сприяють вирішенню проблем, пов'язаних із продовольчою безпекою як держави, так і світу. Потенціал олійних культур суттєво впливає на прибутковість і конкурентоспроможність аграрного сектора країни¹.

Використання олійних культур у тваринництві забезпечує зв'язок ринку олійних з ринком зернових, а розвиток виробництва біодизеля пов'язує його з ринком енергоносіїв, крім того, на дані ринки впливають сезонність посіву, дозрівання, збирання та урожайність олійних. Олійно-жирова промисло-

¹ Медведєва І.О. Оцінка сучасного стану та агрометеорологічні умови вирощування соняшнику на Сумщині. Генетика і селекція в сучасному агрокомплексі : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, 16 жовтня. Умань, 2020. С. 120-123.

вість України показує високі темпи зростання виробництва, споживання і посідає одну з лідируючих позицій в експорті².

У країнах ЄС найрозповсюдженішою олійною культурою є ріпак, який значно випереджує інші культури за розмірами посівних площ. На країни ЄС припадає 27,8 % світового виробництва насіння ріпаку, частки Канади, Китаю та Індії становлять відповідно 28,3 %, 17,9 % та 11,1 %. Основними світовими експортерами цієї культури є Канада та Україна, питома вага яких в обсягах світового експорту сягає відповідно 62,6 % та 17,1 %. У Канаді ріпак займає 95 % площ усіх олійних культур. Найбільшими світовими імпортерами насіння ріпаку є ЄС (29,7 %), Китай (24,4 %) та Японія (17,2 %).

Що стосується соняшнику, то найбільшими його виробниками є Україна, країни ЄС, Аргентина та Туреччина, питома вага яких у світовому виробництві цієї культури становить відповідно 29,2 %, 24,7 %, 18,5 %, 7,4 % та 3,5 %. Основними світовими експортерами насіння соняшнику є країни ЄС та Україна (20 %, 12,6 % та 4 %), імпортерами – Туреччина та країни ЄС (27,1 % та 24,9 %).

Світовий ринок насіння олійних культур і продукції їх переробки бурхливо розвивається з кожним роком і набуває все більше прозорості, стає більш прогнозованим. Активізація та збільшення обсягів міжнародної торгівлі в олійному секторі обумовлюється передусім зростанням населення планети та підвищенням попиту на продукцію харчової, хімічної й косметичної галузей, де використовують рослинні олії³.

Рослинні жири в структурі спожитих людиною становлять близько 20 %. Україна повністю задовольняє свої потреби в олії та маргарині, технічних оліях, майонезі, господарському милі, оліфі, стеарині, гліцерині тощо.

Розвиток олійного виробництва суттєво впливає на збільшення посівів олійних культур у сільському господарстві, підвищення їх урожайності, підвищення жирності насіння.

Основними олійними культурами які вирощують в Україні є соняшник, соя та ріпак озимий. Головна олійна культура в Україні – соняшник, який дає найбільший вихід олії з 1 га (в середньому 7,5 ц) протеїну⁴. Вона від-

2 Чехов А. В. Олійні культури України. Київ : Основа, 2007. 416 с.

3 Фаїзов А. В. Олієжировий комплекс: проблеми і фактори розвитку. АгроІнКом, 2011. №. 10/12. С. 21-30.

4 Костюкевич Т. К. Оцінка раціонального використання природного потенціалу території Південного Степу України щодо умов вирощування соняшнику. Аграрна освіта та наука: досягнення, роль, фактори росту. Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування: матеріали міжнародної

значається високими смаковими якостями, використовується в їжу, в натуральному вигляді йде на приготування маргарину. За смаковими якостями соняшникова олія поступається лише арахісовій.

У всьому світі Україна відома як потужний виробник та постачальник олійних культур на міжнародний ринок. Сприятливі природно-кліматичні умови нашої країни дозволяють вирощувати олійні в різних регіонах України.

Посівна площа під основними олійними культурами в Україні в 2021 році займала 9 млн га врожайності. Як свідчать дані табл. 1, Україна протягом останніх 30 років нарощує обсяги виробництва олійних культур. Так, посівні площі під олійними збільшились до 8997,7 тис. га у 2021 році, що на 386 % більше показника 1990 року (1851,0 тис. га), та на 33 % більше за показник 2010 року (6744,9 тис. га). При цьому врожайність зросла до 25,3 ц/га у 2021 році, що на 65 % більше за аналогічний показник 2010 року (15,2 ц/га). Як результат, обсяг валового збору з 2814,2 тис. т у 1990 році зріс до 22896,0 тис. т у 2021 році (на 714 %). Порівнюючи валові збори 2010 та 2021 років, зростання склало 128 %⁵.

Щорічний валовий збір таких культур постійно збільшується та встановлює нові рекорди. Україна традиційно займає провідні місця у світовому рейтингу виробництва насіння соняшнику, крім того наша держава є одним зі світових лідерів виробництва соняшникової олії та займає перше місце у світі за її експортом.

Таблиця 1

**Показники динаміки вітчизняного виробництва
олійних культур, 1990–2021 рр.**

Роки					2021 до 1990, %	2021 до 2010, %
1990	2000	2010	2020	2021		
Посівна площа, тис. га						
1851,0	3256,3	6744,9	8983,7	8997,7	+386	+33
Урожайність, ц/га						
15,3	11,9	15,2	20,5	25,3	+65	+66
Валовий збір, тис. т						
2814,2	3664,0	10033,0	18501,1	22896,0	+714	+128

науково-практичної конференції 31 жовтня. Біла Церква, 2019. С. 9-12. URL : http://eprints.library.odeku.edu.ua/id/eprint/6451/1/mnpk_Belaya%20Tserkva_2019_9.pdf. (дата звернення 3.06.2023).

5 Державна служба статистики України. Сайт Державного департаменту статистики України. Сільське господарство. Рослинництво. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення: 12.05.2023 р.).

Олійні культури вирощуються на всій території України. Але найбільші посівні площі під ними знаходяться в Кіровоградській, Запорізькій та Дніпропетровській областях.

Найвища врожайність олійних спостерігається у Хмельницькій області (28 ц/га), понад 26 ц/га збирають у Волинській, Львівській, Рівненській, Тернопільській та Чернівецькій областях, проте дані регіони не є сприятливими для вирощування олійних і посівні площі під ними там незначні. Найнижчу врожайність мають олійні, вирощені в Миколаївській та Херсонській областях. Це пов'язано із виснаженням ґрунтів у даних регіонах, яке зумовлене тривалим вирощуванням там культур, які згубно впливають на їх якість.

Україна стрімкими темпами розширює посівні площі під соєю, адже ця культура є дешевим постачальником білка, здатним замінити м'ясо і молочні продукти. Тому її активно купують за кордоном, а всередині країни зростає поголів'я птиці та свиней, яким необхідні соєві корми.

В Україні посівні площі під цією культурою кожного року збільшуються. В умовах глобальних і локальних змін клімату в Україні відбулися істотні зміни в розміщенні посівів сої по ґрунтово-кліматичних зонах: зменшилася частка посівів сої в зони Степу, збільшилася в Лісостепу та Поліссі, особливо в зонах, де вона раніше не вирощувалася. Разом з тим не всі північні регіони підходять для вирощування сої⁶. Соя потребує великої кількості вологи, тому її вирощують у центральних областях – Вінницькій, Київській, Кіровоградській, Полтавській, Хмельницькій, Черкаській, а також Херсонській.

Середня врожайність сої сьогодні в Україні становить 20–25 ц/га. Починаючи з середини 2000-х рр. відбувається стрімке збільшення площі під посівами культури та ріст її врожайності (рис. 1). Але в останні шість років спостерігається зменшення площі під посівами, що позначається на виробництві. Негативний вплив на обсяги вирощування культури мали як економічні, так й агрокліматичні особливості⁷.

Лідерами серед виробників сої у регіональному розрізі за результатами 2021 року стали Хмельницька (427,7 тис. т) та Житомирська

6 Костюкевич Т. К., Толмачова А. В., Колосовська В. В., Барсукова О. А. Агроекологічна оцінка продуктивності сої в Західному Лісостепу України в умовах зміни клімату. Екологічні науки. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2021. № 2(35). С. 99-103. URL : [http://eprints.library.odeku.edu.ua/id/eprint/9163/1/EN_2 %20\(35\) %20_2021_99.pdf](http://eprints.library.odeku.edu.ua/id/eprint/9163/1/EN_2_%20(35)_%202021_99.pdf). (дата звернення: 2.05.2023р.).

7 Іванюк С. В., Темченко І. В., Семцов А. В. Тривалість вегетаційного періоду сої – основа формування сортових ресурсів регіону. Корми і кормовиробництво. Вінниця, 2012. Вип. 73. С. 67–71.

(310,3 тис. т) області. Значні обсяги валового збору зафіксовано в Херсонській (280,4 тис. т), Львівській (263,8 тис. т) та Тернопільській (255,5 тис. т) областях.

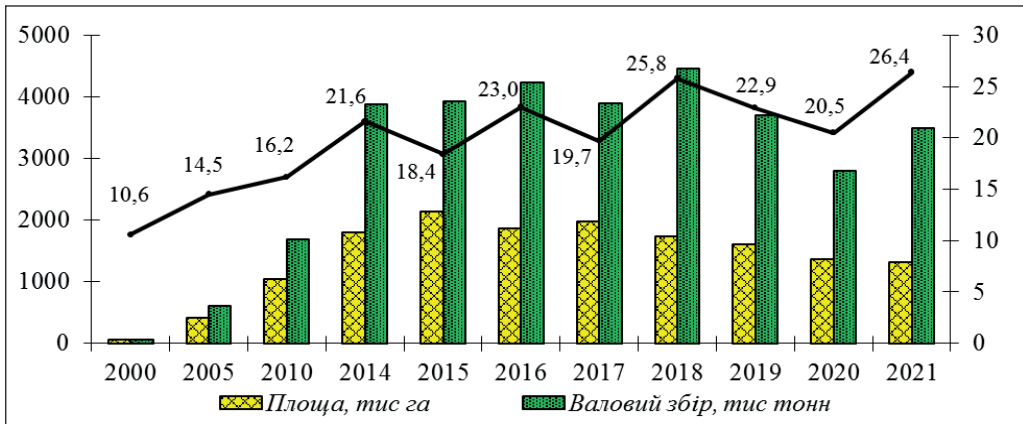

Рис. 1. Динаміка виробництва сої в Україні станом на 2000-2021 рр.

Урожайність соняшнику залежить від багатьох факторів, серед яких найважливішими є тепло, світло, волога і мінеральне живлення. В останнє десятиліття зміни клімату особливо відчутні. Вони викликають зміну агрокліматичних умов вирощування соняшнику, які, в свою чергу, впливають на зміну темпу розвитку культури, показників формування її продуктивності, а це в значній мірі відбивається на рівні врожайності⁸.

Станом на 2021 рік лідерами за обсягом виробництва соняшнику в Україні є Кіровоградська, Харківська та Дніпропетровська області. Значимість соняшнику в світовому агробізнесі зумовлює неминучість подальшого зростання валового збору. Точно так же, як і в разі пшениці, роль України на ринку насіння соняшнику буде зростати, оскільки можливість підвищення врожайності соняшнику у нас висока.

Врожайність соняшнику, хоч й незначно, але росте рік від року (рис.2). В першу чергу це пов'язано з застосуванням нових сортів та підвищенням рівня агротехніки, а по-друге – це зростання попиту до цієї культури на світовому ринку. З рисунку видно, що площа під посівами соняшнику з 2000 року (2841,6 тис. га) до 2021 (6665,1 тис. га) року виросла майже в двічі.

⁸ Жигайло О. Л., Вольвач О. В., Толмачова А. В., Костюкевич Т. К. Вплив змін клімату на урожайність соняшнику в Північному Степу України: аналіз і прогноз. Вісник Полтавської аграрної академії. 2021. №1(100). С. 180-186.

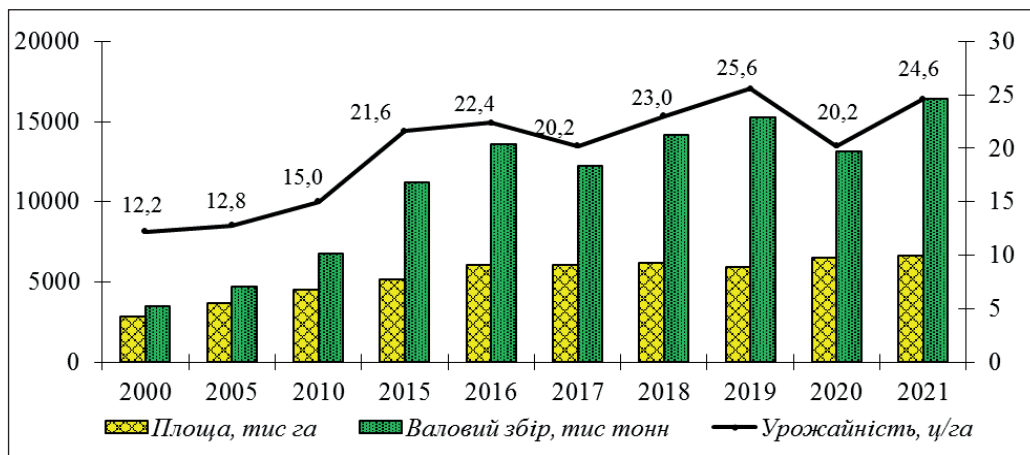

Рис. 2. Динаміка виробництва соняшнику в Україні за 2000-2021 рр.

Урожайність в 2021 році збільшилась також в двічі, порівняно з 2000 роком, станом на сьогодні середня врожайність насіння соняшнику становить близько 20-25 ц/га. Виробництво насіння соняшнику з 2000 по 2021 ріки, відповідно, також збільшилось (рис. 2).

Зміна клімату, розвиток інфраструктури переробки, економічна складова і успіхи в селекції за скоростиглістю зумовили поширення соняшнику в більш сприятливих по зволоженню регіонах (Лісостеп і Полісся). Значимість соняшнику в світовому агробізнесі зумовлює неминучість подальшого зростання валового збору.

Ріпак в Україні вирощувався ще в минулому сторіччі, але не у великих кількостях, як тому сприяли природно-кліматичні умови. У 70-х роках у країні висівалось близько 10 тис. га, у 80-х – близько 20 тис. га, а на початку 90-х виробництву ріпаку стали приділяти більше уваги. Тоді були розроблені глобальні програми з перспективою значного збільшення посівних площ під ріпаком до 500 тис. га.

За останні 20 років українські аграрії збільшили врожайність ріпаку більше, ніж втричі: з 8,5 ц/га до 25,7 ц/га (рис. 3). Останні десять років урожайність утримується на рівні 23-29 ц/га. Лідерами за врожайністю є Хмельницька, Тернопільська, Вінницька, Волинська та Рівненська області, де аграрії в середньому збирають понад 30 ц/га ріпаку⁹.

⁹ Крамаренко Д. К. Оцінка агрометеорологічних умов вирощування ріпаку озимого в умовах Херсонської області : матеріали Студентської наукової конференції Одеського державного екологічного університету, 11-18 травня. Одеса, 2022. С. 30-31.

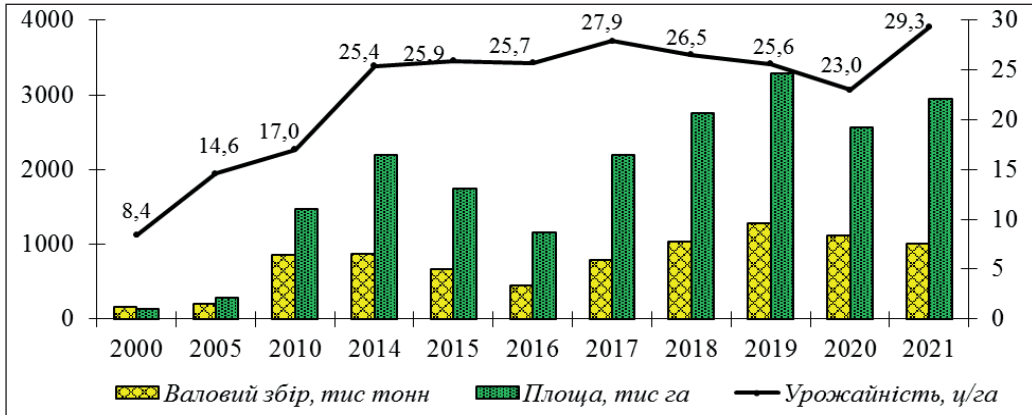

Рис. 3. Динаміка виробництва ріпаку в Україні за 2000-2021 рр.

Існує широкий спектр можливостей технічного використання ріпакової олії. Крім палива з неї виробляють гідравлічні, охолоджуючі, адгезійні, антифракційні, антикорозійні, змащувальні, промивочні та інші мастила. З ріпакової олії отримують технічний та медичний гліцерин, ліки, вазелін. На основі жирних кислот з ріпакової олії виготовляють велику кількість жирохімічних виробів у вигляді мила, пральних порошків, тощо¹⁰.

Сучасні зміни клімату вимагають поступової зміни технології вирощування олійних культур. Враховуючи, що основні площі під олійними культурами в Україні розташовані в зоні недостатнього зволоження перспективними буде перехід на вологоощадне землеробство. Новітні системи технології вирощування є запорукою збільшення врожайності олійних культур і, як наслідок, її експортного потенціалу.

DOI: 10.51587/9798-9866-95990-2023-013-9-15

¹⁰ Адаменко Т. Агрокліматичні умови вирощування ріпаку в Україні. Агроном. 2006. №2. С. 94-95.